

40-Belagat-ı Osmaniyye'nin açıklanmalı günümüz Türkçesi çevirisi üzerine eleştiriler

Ömer UYAN¹

APA: Uyan, Ö. (2022). Belagat-ı Osmaniyye'nin açıklanmalı günümüz Türkçesi çevirisi üzerine eleştiriler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 675-693. DOI: 10.29000/rumelide.1074026.

Öz

İlmî ve siyasi kimliğiyle on dokuzuncu yüzyıla damgasını vuran Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı *Belagat-ı Osmaniyye*; klasik belagat geleneğini devam ettiren, bunun yanında konuları çok sayıda Türkçe örnek eşliğinde ele alan önemli bir eserdir. Eser, yazıldığı devirde büyük yankı uyandırmış ve uzun süre devam edecek olan tartışmaların odağında yer almıştır. Başta belagat sahasında çalışanlar ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencileri ve akademisyenleri olmak üzere birçok kişi bu eserden hâlâ istifade etmektedir. Bu bakımdan gerek yazıldığı dönemde gerekse günümüzde belagat, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından *Belagat-ı Osmaniyye*'nin büyük bir önemi haiz olduğu söylenmelidir. Bu yazıda “üniversite öğrencileri, akademisyenler, aydınlar ve araştırmaçılar için anlaşılabilir temel kaynak” olma iddiasıyla hazırlanan ve *Belagat-ı Osmaniyye*'nin açıklanmalı günümüz Türkçesine çevirisini içeren bir çalışmadaki yanlışlar ve özensizlikler tespit edilerek örneklendirilecektir. Çalışmadaki yanlışlar gösterilirken sadece eleştiri yapılmayıp bazı konuların açıklığa kavuşması, okuyucu için yazının daha faydalı olması ve bundan sonra yapılacak başka çalışmalarda benzer yanlışların tekrarlanmaması adına doğruya ve olması gerekene de işaret edilecektir. Doğru bir üslupla ve fayda amacı gözetilerek yapılan eleştiriler sonraki çalışmaların niteliğine olumlu katkılar sağlar. Yazımızın en temel amacı da budur.

Anahtar kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, Belagat-ı Osmaniyye, belagat, dil içi çeviri, eleştiri

Criticisms on the annotated contemporary Turkish translation of Belagat-ı Osmaniyye

Abstract

Belagat-ı Osmaniyye (The Rhetoric of Ottoman Language), written by Ahmed Cevdet Pasha, who left his mark on the nineteenth century with his scientific and political identity, is an important book that follows the classical rhetoric tradition and also explains the subjects with many Turkish examples. The book had great repercussions at the time it was written and was at the center of discussions that would continue for a long time. Many people, especially those working in the field of rhetoric and students and academics of the Turkish Language and Literature department, still benefit from this book. In this respect, it should be said that *Belagat-ı Osmaniyye* has a great importance in terms of our rhetoric, literature and cultural history both at the time it was written and today. In this article, mistakes and carelessness will be identified and exemplified in a study, which was prepared with the claim of being “a basic source that can be understood for university students, academics, intellectuals and researchers” and includes the annotated translation of *Belagat-ı Osmaniyye* into contemporary Turkish. While the mistakes in the study are being exposed, not only criticism will be made, but also

Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili, TÖMER (Malatya, Türkiye), omer.uyan@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5922-6790 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 24.01.2022-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1074026]

the truth and what should be done will be pointed out in order to clarify some issues, to make the article more useful for the readers and not to repeat similar mistakes in another studies. Criticisms made in a correct style and with the aim of benefit make positive contributions to the quality of subsequent studies. This is the main purpose of our article.

Keywords: Ahmed Cevdet Pasha, The Rhetoric of Ottoman Language, rhetoric, intralingual translation, criticism

Giriş

Edebiyat, tarih, hukuk gibi çeşitli alanlarda yetkin olan ve bunun yanında şair, müderris, devlet adamı gibi farklı vasıflara sahip olan Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmaniyye* adlı eseri ilk defa 1298/1881 yılında, İstanbul'da basılmıştır. Dibace (ön söz), mukaddime (giriş) ve mantık ilmiyle alakalı bir lahika (ek) bölümünden sonra klasik belagat geleneğini takip ederek meani, beyan ve bedi olmak üzere üç bölüme ayrılan *Belagat-ı Osmaniyye*; yazıldığı dönemde ve devamında büyük ses getirmiş, edebiyat ve belagat konuları çerçevesinde birçok tartışmanın fitilini ateşlemiştir.²

Günümüzde özellikle akademi dünyasında *Belagat-ı Osmaniyye*'den hâlâ istifade edilmekte ve eser üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri *Ahmet Cevdet Paşa: Belagat-ı Osmaniyye* adıyla 2016 yılında Kapı Yayınları'ndan çıkmıştır. Çalışma 268 sayfa olup "giriş, Belagat-ı Osmaniyye'nin notlarla günümüz Türkçesine çevrilmesi, terim sözlüğü, dizin" bölümlerinden oluşmaktadır. Fakat çalışmanın hemen her sayfasında birçok yanlış göze çarpmaktadır. Bunlar aşağıda "yöntemsizlik, okuma hatalarından kaynaklanan sorunlar, belagat ilmine dair bilgi eksikliği ve yanlış yorumlar, diğer sorunlar: dil kullanımı, çeviri ve anlamlandırma hataları" başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde ele alınıp gösterilecektir. Aslında her başlık birbiriyle ilişkilidir; fakat yanlışların en öne çıkan özellikleri ve yazının tertibi açısından bu yol tercih edilmiştir. Türk edebiyatı, özelden klasik Türk edebiyatı, ve kültür tarihi açısından temel kaynak niteliği taşıyan ve Ahmet Cevdet Paşa gibi değerli bir bilginin imzasını taşıyan bir eserin çevirisinin ve hazırlanmasının gayet özen ve emek isteyen bir iş olduğu muhakkaktır. Ama ortaya çıkan çalışma; *Belagat-ı Osmaniyye*'nin değerinin bugün de gereğince anlaşılmasına hizmet etmek bir yana, onu bu çalışmayla tanımak ve anlamak isteyenlerin zihninde hem esere hem de belagat karşı yanlış kanaatler oluşturmaya sebep olacak türden yanlışlar, eksikler ve -bilmeden de yapılsa- tahrifler içermektedir. Bu yazının amaçlarından biri de okurların bu eksik ve kusurları farkında olmadan Ahmet Cevdet Paşa'ya ve *Belagat-ı Osmaniyye*'ye isnat etmelerini engellemektir. Bilimsel ve edebî eleştiri türünün üstatlarından olan Orhan Şaik Gökyay'ın bu alanda klasik hâline gelmiş olan *Destursuz Bağa Girenler* adlı kitabında söylediği şu sözler bu yazı için de geçerlidir: "Bu yazıların amacı hiç kimsenin, bir bölümü pek aşırı olan, yanlışlarını sergilemek değildir, kesin olarak. Ancak bunca yüzyıllara serpilmiş olan ve türlü açılardan değer taşıyan kültür ürünlerimizin gelişigüzel, çoğu kez çetin olan bir emeği göze almadan bugünün diline getirilemeyeceği yolunda, okuyuculardan bu alanlara girecek olanlara bir uyarıda bulunmak istenmiştir" (Gökyay 2007: 7). Tam da bu sebeple yazı kaleme alınırken her adımda Gürsel Aytaç'ın şu tavsiyelerine uyulmaya çalışılmıştır: "Eleştirisinin incelemeye iç içe yürütülmesi gerekir. İncelemede ise 'metne bağlı', yani eseri esas alan yöntem, benim çoğunlukla uyguladığım metottur" (Aytaç 1991: 50'den akt. Karasoy 2005: 10).

² Ayrıntı için bk. Yetiş 2006: 246-299. Abdurrahman Süreyya'nın *Talikat-ı Belagat-ı Osmaniyye* adıyla yazdığı eleştirilerde Hacı İbrahim Efendi de *Temyiz-i Talikat* adıyla bir reddiye yazmış ve yapılan tenkitlere karşı Ahmet Cevdet Paşa'yı ve *Belagat-ı Osmaniyye*'yi savunmuştur (bk. Uyan 2021).

Aşağıda eleştiriler sıralanırken genel olarak çalışmadaki sayfa sırasına göre gidilmiş fakat konu birliğinin sağlanması ve bölüm sonlarında bazı hatalara daha toplu ve kısa bir biçimde değinilmesi gibi sebeplerle zaman zaman bu durum bilinçli olarak aksatılmıştır.

1. Yöntemsizlik

Ön sözde bu çalışmanın “giriş, Belagat-1 Osmaniyeye'nin notlarla günümüz Türkçesine çevrilmesi, terim sözlüğü, dizin” bölümlerinden oluştuğu söylenmiştir. “Günümüz Türkçesine çevirme” ile ilgili izlenen yol çalışmada şöyle anlatılmıştır:

“Çalışmanın yekûnunu oluşturan *Belagat-1 Osmaniyeye'nin* günümüz Türkçesine çevrilmesi kısmı büyük uğraşlar sonucu ortaya çıkmıştır... Metnin en önemli özelliklerinden biri, çok sayıda terimin tarifinin ve terimlerle ilgili birçok Türkçe örneğin yer almasıdır... Bu kitabı günümüz Türkçesine aktarırken mümkün olduğu kadar okuyucuya kolaylık sağlamaya çalıştık. Terim mahiyetinde olan kelimelerin genellikle, olmayan kelimelerin ise bazen, günümüz Türkçesindeki karşılıkları dipnotlarda belirtilmiştir... Bazen de bu tür kelimelerin karşılıkları ana çeviri metninde parantez içinde verilmiştir” (s. 11).

Burada dikkat çeken nokta “terim mahiyetinde olan kelimelerin *genellikle*, olmayan kelimelerin ise *bazen*” günümüz Türkçesi karşılıklarının verildiğinin söylenmesidir. Bu muğlak “genellikle” ve “bazen” kayıtları yöntem açısından bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Keza bazen dipnotlarda verilen karşılıkların neden “bazen de” ana metinde parantez içinde gösterildiği izaha muhtaçtır. İleriki sayfalarda gösterileceği üzere çalışmada neyin terim olup olmadığı da tam olarak anlaşılammış ve bazı terimler açıklanmamış, kimi sıradan kelimeler terim zannedilip bu minvalde açıklanmaya çalışılmış ve birçok terim yanlış açıklamalarla anlaşılabilirlik girdabına sürüklenmiştir.

*Belagat-1 Osmaniyeye'*de ulum-ı edebiyeye sırasında lügat, sarf, nahiv, meani, beyan, aruz ve kafiye ilimleri ile birlikte zikredilen *ıştikak* ilmi için dipnotta “Köken bilimi; bir kökten gelme, aynı kökten gelme; aynı kökten türemiş kelimeleri bir arada kullanma sanatı” karşılığı verilmiştir (s. 46). Burada belagatin bedi şubesinde yer alan bir edebî sanat olan *ıştikak*'ın izahı olan “aynı kökten türemiş kelimeleri bir arada kullanma sanatı” tarifinin dil ilimleri adı altında sıralanan “*ıştikak*”ın izahında yeri olmasa gerektir. Bu, okuyucu için faydalı ve gerekli bir bilgi değil; kafa karıştırıcı ve Cevdet Paşa'nın *ıştikak* demekle -bu bağlam içerisinde- kastettiği anlamı belirsizleştiren bir ilavedir.

Çalışmada *imdi* sözcüğü aynen bırakılmış ve dipnotta “o hâlde, öyleyse; bundan dolayı” gibi karşılıklar verilmiştir (s. 123). Bu karşılıkların verilmesine, okurun bir *imdi* için dipnotta yönlendirilmesine lüzum olmadığını; bunun yerine metinde *imdi* için “şimdi, gelgelelim” gibi bir karşılık verilmesinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Çalışmada okuru gereksiz yere yoran ve ona dipnotla metin arasında mekik dokutan bu tür tasarruflar sıklıkla yer almaktadır: Metinde *Lisân-ı Arab* ve *Lisân-ı Türk* diye bırakılan ve dipnotta “Arap dili, Arapça”, “Türk dili, Türkçe” manası verilen (s. 158) terkipler yerine neden dipnottaki bu karşılıkların metne taşınmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Çalışmada neyin terim neyin kelime olduğuna, nelerin günümüz Türkçesine çevrilmesi gerektiğine, çevrilecekse metinde mi dipnotta mı çevrileceğine tam olarak karar verilememiş gibidir. Arapça bir soru edatı olan *em-i muttasıla* metinde aynen bu şekilde yazılıp izahı dipnotta vermeye çalışılmış ancak birkaç satır sonra gelen *em-i munfasıla* için bu terkip zikredilmeksizin doğrudan “kesik, ayrı em” diye bir karşılık yazılmıştır (s. 144). Tıpkı bunun gibi, bir yerde istiare terimi olan *ba'd-i garîb* metinde olduğu gibi bırakılmış ve parantez içinde yahut dipnotta bu terkip ile ilgili bir bilgi verilmemişken üç satır sonra “anlaşılmaz, tuhaf ve uzak”

karşılığı verilerek bu defa *ba'îd-i garîb* terkihi zikredilmemiştir (s. 168).³ Aynı sayfada *keyfiyyet* için parantezde gösterilen “nicelik” manası yanlış olup buna “konu, iş” gibi karşılıkların eklenmesi ve sayfa 163’te *heyet* kelimesi için “topluluk; durum; şekil; hadise, olay” anlamlarının dizilmesi okura “İşin içinden sen çık, uygun anlamı sen bul” demek gibidir. İstiare-i mücerrede ile ilgili bir örneğin izahında geçen *tecrîd* için dipnotta “Soyulma, ayrı tutma, ayırma; edebiyatta şairin kendisini başka bir kimsenin yerine koyarak ona hitap etmesi tarzındaki edebî sanat” (s. 175) şeklindeki bağlamla ilgili-ilgisiz bütün muhtemel karşılıkları kaydetmek de bu yönemsizliğin eseridir. Bir türün bütün mensuplarını kapsama anlamındaki *istiğrak* için herhangi bir kaynak belirtmeksizin “Kapsama, alma; dalma, içine gömülme; mübalağa; Arapçada kelimenin başına getirilen belirlilik takısı el” notu düşülürken de bu yol takip edilmiştir. *Lâkin*, *ammâ* bağlaçları ve *ziyâde* kelimesi için dipnot düşülüp sırasıyla “şu kadar var ki”, “ama, fakat”, “fazla, fazlalık” (s. 148, 191) yazılması da bu tür gereksiz tasarruflardandır. *Meşihat* için “şeyhülislamlık” denildikten sonra eklenen “şeyhlik” kelimesi (s. 194) bağlama uymamaktadır. *Üç makâmda, ya'nî ibtidâ, tahallus ve intihâda, sözün fesâhatine pek ziyâde dikkat ve itinâ olunmalıdır* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 143) cümlesinde geçen *tahallus* için “giriş, mahlas verme, isimlendirme” yazılmıştır (s. 230). Bunun anlamı, bu bağlamda hangisidir? “Giriş” midir yoksa “mahlas verme, isimlendirme” midir?

Fesâhat ile kelime ve kelâm ve mütekellim muttasıf olur. Belâgat ile yalnız kelâm ve mütekellim muttasıf olur (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 4) cümlesindeki ilk *muttasıf olur*’a “nitelik kazanmış olur”, ikincisine ise “vasıflanmış olur” manası verilmiştir (s. 47). “Nitelik kazanmak” ifadesi kaliteli olmayı, üstün olmayı çağrıştırmaktadır. Oysa burada fasih sıfatının kelime, kelim ve mütekellim için kullanılabilirken belâğ sıfatının yalnızca kelim ve mütekellim için kullanılabilmesi söylenmektedir: *Beliğ kelime* diyemeyiz, çünkü belagat kelime değil; cümlede/kullanımda/bağlamda gerçekleşir. Dolayısıyla burada kelime, kelim ve mütekellimin nitelikli olmasından değil; fasih sıfatının bunlar için kullanılabilmesinden söz edilmektedir.

[*Kelâmın*] *istihsânen te'kîdi* ibaresi “beğenerek te'kîd” olarak çevrilmiştir (s. 123). Bir sözü “beğenerek tekit etmek” (pekiştirmek) ne günümüz okurunun zihninde ne de gerçekte bir anlam taşımamaktadır. Aynı *istihsânen* bir sonraki sayfada ise “beğenilerek” şeklinde edilgen hâle bürünmüştür. Oysa burada sözün pekiştirilmesinin tamamen gerekli olmayıp konuşanın “tercihen” pekiştirebileceği, pekiştirmesinin daha faydalı/güzel olabileceği gibi hususlardan bahsedilmektedir.

Belagat-ı Osmaniyye’de emir ve nehiy (olumsuz emir) fiillerinin daima üstten asta emri ifade etmeyeceği, farklı kullanımlarının/anlamlarının olduğu bildirilir; bunlardan biri de *iltimas* anlamıdır. Çalışmada *iltimas* için dipnotta “Aynı makamda bulunan iki kişiden birinin diğerine başkası için ettiği rica ve talep” (s. 131) karşılığı verilir ki buradaki “başkası için” ibaresi doğru değildir. Bu ilave iltimasın meânî ilmi kapsamındaki inşa/tasarlama cümleleri konusu çerçevesinde kazandığı terim anlamı ile sözlük anlamlarını karıştırma neticesinde ortaya çıkmıştır. Konuşucu, kendi dengi olan birisinden pekâlâ kendisi için de bir istekte bulunmak amacıyla emir çekimini kullanabilir. Aynı açıklamanın devamına iltimasın sözlük anlamı olan “kayıрма, arka çıkma” manalarının eklenmesi ise yine yöntem sorununa işaret etmektedir. Bu bağlamda iltimasın bu manalarının asla yeri yoktur ve okuyucunun zihnini karıştırmaktan başka bir şeye hizmet etmemektedir.⁴ Aynı şekilde *Belagat-ı Osmaniyye*’de geçen *fıkra*’nın “mizah ve hiciv özellikleri taşıyan küçük hikâye, kıssa” ve “güncel konuları ele alan

³ Benzer biçimde *ma'lûm* ve *mechûl* fil terimleri orijinaleri hiç zikredilmeden “etken” ve “edilgen” kelimeleriyle karşılanabilmiştir (s. 86). Vurgulamak istediğimiz nokta bu tercihlerden hangisinin doğru olduğu değil; her sayfada, hatta aynı sayfa içerisinde bu farklı tercihlerin hangi sebebe binaen yapıldığının hazırlayan tarafından da “meçhul” olmasıdır.

⁴ İltimasın “kayırmak” gibi anlamları sonradan Türkçede ortaya çıkmıştır (Ayverdi 2011/2: 1412).

gazete, dergi yazıları” olarak açıklanması hatadır (s. 140). Oysa Cevdet Paşa'nın verdiği örnekten ve *birkaç kelâmdan mürekkebe olan bir fıkra* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 69) sözünden bu *fıkra*'nın cümleler, cümle öbekleri, pasaj(lar) demek olduğu açığa çıkmaktadır.

Yöntemsizlik sorunu “terim sözlüğü” kısmında da devam etmektedir. Bedi'nin karşısında beyan ilminin tarifi yapılmış (bu, diğer hatalar gibi olmayıp bizce sehiv yahut eski tabirle sehv-i mürettip kabilindendir); daha sonra ilm-i bedi maddesi eklenmiştir. Benzer şekilde sözlüğe beyan ve meani yanında ilm-i beyan ve ilm-i meani maddeleri de eklenmiş ve her biri için neredeyse aynı açıklamalar yapılmıştır. Bunlar tek başlıkta toplanabilirdi. Haber, haber cümlesi, cümle-i haberiyye maddeleri de bu tür bir dikkatsizliğin eseridir. Ayrıca “haber”in karşısında verilen “İsme dayandırılan, içinde yargı bulunan isim veya sıfat; bildirme kipleri; yüklem; hadise; ilim” anlamlarından belagat ilmine uyan tek doğru karşılık “bildirme kipleri” olup gerisi ya hatalı ya da belagatle ilgisizdir. Zira haber sadece isim ve sıfatla olmaz, hadise kesinlikle haberin ıstılahi karşılığı değildir, ilim ise haberin ilahiyat alanındaki ıstılahi manası olup ayet, hadis ve selef âlimlerinin kitapları/sözleri gibi anlamlar taşımaktadır.

Kaynakçada birçok eserin yer almaması da yöntem bahsine dâhil edilebilir. En başta hazırlayanın da işini önemli ölçüde kolaylaştıracakken *Belagat-ı Osmaniy'e*'nin transkripsiyonlu neşrine (bk. Ahmet Cevdet Paşa 2000) çalışmada hiç atf yapılmamış olması anlaşılması güç bir husustur. Oysa hazırlayan, böyle bir çalışmanın varlığından haberdardır; ancak bunu sadece ön sözde zikretmekle yetinmiş (s. 9) ve muhtemelen bir daha dönüp bakmayarak gerek çalışma içerisinde gerek kaynakçada bu esere yer vermemiştir. *Belagat-ı Osmaniy'e* ile yakın dönemlerde kaleme alınan *Mizanü'l-Edep* (Sait Paşa), *Mecamiü'l-Edep* (Manastırlı Mehmet Rifat), *Belagat-ı Osmaniy'e* (Mehmet Abdurrahman), *Belagat-ı Lisan-ı Osmani* (Ahmet Hamdi Şirvani), *Belagat* (Ruşuklu Mehmet Hayri) vb. eserlerden istifade yoluna gidilmemesi de önemli bir eksikliktir (bk. Aydoğan 2007, Tünbel 2010, Tekdemir 2012, Orak 2013, Akın 2016). Bu meyanda günümüzde Türkçe çevirileri mevcut olan *Telhis* gibi temel kaynaklar da zikredilebilir. Gramer, belagat ve dil bilimi terimleri sözlüklerine, *Belagat-ı Osmaniy'e*'deki terimlerin tanımları ve tasnifi üzerine yapılan doktora tezine (bk. Altıntop 1999), Rıza Filizok ve Safiye Akdeniz'in *Belagat Terimlerimiz* (tsz.) başlıklı yazısına başvurmamak da hazırlayan adına bir talihsizlik olmuştur.

Diğer sorunlara nazaran daha hafif kalan uzatma işaretlerinin kullanımında da herhangi bir standart gözetilmemiştir. Söz gelimi aynı sayfadaki “meselâ, şâir, binâenaleyh” kelimelerinde uzatma işareti kullanılmışken “aruz, usul” kelimelerinin ikinci hecesindeki u harfinde gösterilmemiştir (s. 207). Bazı kelimelerde ise gereksiz veya yanlış biçimde uzatma mevcuttur: muhill yerine muhîll yazılması gibi (s. 148). Çalışmada diğer imla ve noktalama işaretlerinin de her zaman yerli yerinde kullanılmadığı görülmektedir.

Son olarak şair Fuzuli'nin gerçek adıyla mahlasının yan yana getirilmesi de yöntem sorununun mikro ölçekte bir yansıması gibidir: “Muhammed Fuzuli'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte...” (s. 51). Şairin adı Muhammed Fuzuli değil, Muhammed bin Süleyman'dır.

Yukarıda bazı örneklerine yer verdiğimiz bu standartsızlık ve tutarsızlıklar yöntem konusunda ciddi bir sorunun mevcudiyetine, dahası çalışmada herhangi bir yöntemin takip edilmediğine işaret etmektedir.

2. Okuma hatalarından kaynaklanan sorunlar

Belagatin bedi şubesine ait olan sanat ve tasarruflara “[sözü] güzelleştirme, süsleme vasıtaları, güzelleştirenler” anlamında vücut-ı tahsin, vücut-ı tezyin ve muhassinat da denilmektedir (Uyan 2018:

480). İşbu *muhassinât* lafzı çalışmada daima “muhassenât” (güzelleştirilenler) şeklinde edilgen okunmuştur (s. 37, 181, 244). Bunun, ele aldığımız çalışmaya özgü olmayıp yaygın bir yanlış olduğunu ise belirtmek isteriz.

Belagat-ı Osmaniyye'nin fesahatle ilgili kıyasa muhalefet bahsinde Farsça “bende” kelimesinin sonuna Arapça isimden isim (mecul/calî mastar) yapma eki olan “-iyyet” ekinin getirilmesiyle ortaya çıkan “bendeğiyyet” sözcüğünün Osmanlı Türkçesine ve dilin genel kullanımına aykırı olduğu dile getirilir: *Bendelik yerine bendeğiyyet... denilmek gibi ki...* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 35). Çalışmada bu kısım “*bendelik yerine bendelik*” olarak değiştirilmiş ve dipnotta şu açıklama yapılmıştır: “Kitabımızda bu kelime ‘bende git’ şeklinde yazılmıştır. Burada bir hata söz konusudur” (s. 49). Sözcük yanlış okunmuş, bunun yanında “hata” Cevdet Paşa’ya veya matbaaya isnat edilmiştir.

Eylemişken vashn ikrâr ile İshâk’a kerem / Var mı ol lutfu mecâl inkâra Allah ‘aşkına (İshak’a kavuşma sözü vererek lütufta bulunmuşken Allah aşkına söyle bu lütfu inkâr etmeye imkân var mıdır?) beytinde mecal ve inkâr kelimeleri izafeli olarak “mecâl-i inkâra” şeklinde okunmuştur. Dipnottaki çeviride geçen “cömertlik, ezilip dövülme, tam olarak ulaşma” gibi kelime ve ibarelerin beyitten nasıl çıkarsandığı ve İshak’ın nereye gittiği ise muammadır: “Cömertliğin ezilip dövülenlere tam olarak ulaşmışken, Allah aşkına o lütfu inkâr etmeye ne gerek var? (O lütuf nasıl inkâr edilebilir?)” (s. 56).

Lahika bölümündeki *İctimâ’-ı nakîzeyn muhâldir* ifadesinde geçen ve tesniye bildiren *nakîzeyn* (iki zıt) kelimesi “nakîzîn” (zıtlar) şeklinde çoğul olarak okunmuştur. Oysa bu söz meşhur bir mantık kaidesi olup ilgili eserlerde adı geçen kelimenin -yazılışları aynı olsa da- çoğulu değil, daima tesniye/ikilik manası kastedilir: “Kıdem-i âlem dahi ve hem hudûsı⁵ dahi ikisi bile savâb olacağı yok, zîrâ *nakîzeyn* dururlar; *ictimâ’-ı nakîzeyn*⁶ hod bedîhiyyü’l-butlândur” (Ladikli Mehmet Çelebi 2015: 56). Bu kelime “zıddeyn” olarak da karşımıza çıkmaktadır: “S: Hakikat ile mecâzın cem’i niçün câ’iz degildir? C: *İctimâ’-ı zıddeyn* lâzım gelir” (Harputlu İshak Efendi 2015: 279). Aynı sayfada *Sebileynden çıkan necistir* şeklindeki fihri hüküm de “Sebîlinden çıkan necistir” olarak okunmuş ve dipnotta “Yolundan, mecrasından çıkan, pistir” şeklinde belirsiz bir çeviri yapılmıştır (s. 71).

Sen getir bârî Sitanbul’dan havâdis ey sabâ / Cânıma kâr etdi zîrâ hâr-zâr-ı intizâr beytinde geçen *hâr-zâr-ı intizâr* terkihi “hâr-ı zâr-ı intizâr” şeklinde okunmuştur (s. 87). Dipnotta ikinci mısranın çevirisi sadedinde söylenen “inleyen, zayıf diken beklemek”ten ne kastedildiğini ise anlayamadık: “Çünkü inleyen, zayıf diken beklemek canıma (benim için) kazanç oldu”. Görüldüğü üzere *kâr etmek* deyimini de “kazanç oldu” hâline dönüşmüştür. Hâlbuki “Ayrılık hasreti kâr etti cana” türkü sözünde olduğu gibi *kâr etme*’nin işleme, yaralama vb. anlamları da vardır.

Nedim’in meşhur *Bûy-ı gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu / Biri olmuş hûy biri dest-mâl olmuş sana* beytinde geçen *nâzın*, “nâzik”e dönüşmüş; ter manasına gelen *hûy/hôy* ise çeviride “huy” olarak bırakılmış ve “mizaç, yaradılış” manasında kullanıldığı zannedilmiştir: “Gül kokusu damıtılmış, ucu nazik bir şekilde işlenmiş. Sana (onlardan) biri bir huy, öbürü ise mendil olmuş” (s. 171).

Vurgu/tekit edatı olarak karşılanması gereken *edât-ı ısrâb* terkihi “edât-ı azrâb” olarak okunmuş ve dipnotta bu terkibe “açıklama ve benzerlik edatları” manası verilmiştir (s. 118, 126). Örnek olarak verilen

⁵ Metinde “hudûsî” yazılı.

⁶ Metinde “nakzeyn” yazılı.

cümledeki “belki” edatı da aynen bırakılmış, o dönemdeki öncelikli anlamı ve Cevdet Paşa'nın maksadı gözetilerek “hatta, bilakis, tabii ki” gibi bir karşılık verilmemiştir.

Kasr-ı ifrâd, “kasr-ı efrâd” olarak okunup “fertlerin, kişilerin kısaltılması” şeklinde anlamlandırılmıştır. *Kasr-ı ta'yyîn* ise “kasr-ı ta'ayyün” olmuştur (s. 120). İfrad ve tayin isimlendirmeleri şu izahla daha iyi anlaşılacaktır: Muhatabımız, bir şahsın hem şair hem yazar olduğuna inanırken “[Hayır], O yalnızca yazardır” dememiz kasr-ı ifrada (ikiliği/çokluğu giderme, birleme tahsisi); bir kişinin yazar mı şair mi olduğu konusunda bir fikri olmadığı veya mütereddit davrandığı zaman “O yalnızca yazardır” dememiz ise kasr-ı tayine örnektir (Teftazani 2019: 578-579). Başka bir deyişle kasr-ı ifrad hükmü teke indirmek, kasr-ı tayin ise tereddüdü gidermek ve doğru olanı tespit etmek, göstermek içindir (bk. Karamollaoğlu 2013: 280, 282). *Kasr* (tahsis/özüleme) için yanlış bir biçimde “kısaltma” denilmesine ise üçüncü bölümde değinilecektir.

Mübâhase, bahrden... (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 97) diye devam eden söz “mübâhase-i bahrden...” şeklinde tamlama yapılarak okunmuş ve dipnotta bu yanlış pekiştirilmiştir: “Eserde ilk kelimenin sonunda tamlama takısı bulunmamaktadır. Fakat anlama baktığımızda bu takının olması lazımdır. Yani kitapta mübahese şeklinde geçen kelimenin ‘mübahese-i’ biçiminde olması daha uygundur” (s. 176).

Hafız Divanı'nın girişindeki meşhur beytin Arapça olan ilk mısrasındaki *edir* (döndür) kelimesi iki kez “eddir” olarak okunmuştur. Aynı sayfada yer alan *Cevdet olah çeşmine meftûn cânâ / Lâ nevme lehû tûle leyâlin billâh* beytinin ilk mısrası için “Ey sevgili! Cevdet var olduğundan beri senin gözüne tutkundur” karşılığı verilmiş ki doğrusu şöyledir: “Ey sevgili! Cevdet senin gözüne tutkun olduğundan beri”. Arapça olan ikinci mısra “Allah'a yemin olsun ki geceler boyu/geceleri ona uyku yoktur” manasındadır ancak zaman zarfı olan *tûle leyâlin* (geceler boyu/geceleri) ibaresi emir fiili ve nesne addedilip “tavvil leyâle” (geceleri uzat) hâline getirilince anlamlandırma da hatalı olmuştur: “Ona uyku yoktur. Allah için geceleri uzat” (s. 206).

Kal'atun zâde 'umru bânîhâ (O kale ki onu inşa edenin ömrü uzun olsun) okunması gereken Arapça bir tarih mısrası “Fil'at-zâd 'Ömer bânîhâ” şeklinde okunarak Türkçeye şöyle çevrilmiştir: “Bina eden, yapamı Fil 'at'ten doğmuş Ömer” (s. 211). Yazım şeklini aynen muhafaza ederek alıntıladığımız bu cümle okuyuculara “*Fil 'at'* acaba bir yer ya da kişi adı mı yoksa mitolojik bir hayvan adı mı?” sorusunu sorduracak cinstendir.

Ola 'ukbâda makâm-ı Hanefî beyt-i cinân (Ahirette Hanefî'nin makamı cennet evi olsun) mısrası “Ola 'ukbâda makâm hangi beyt-i cinân” olarak okunup şöyle çevrilmiştir: “Ahirette, öbür dünyada (ona) hangi cennet evi makam olacak” (s. 212). Diğer bir tarih mısrası olan *Senin sinnin Sürûri geldi kırka*, “Seng seng Sururî geldi kırka” okunarak “Sururî ağır ağır (zorluklarla, bedeller ödeyerek) kırk (yaşına) geldi” şeklinde dramatik ve epik unsurlarla bezeli bir çeviri yapılmıştır. Yine bir tarih mısrası olan *Farsça Reft Rahmeti zi-'âlem-i fânî* (Rahmeti fani âlemden gitti) cümlesinin okunuşu ve çevirisi çalışmada şu şekildedir: “Reft-i rahmi zi-'âlem-i fânî”, “Fani âlemden rahmetinin gitmesi” (s. 216).

Çalışmadaki diğer okuma hataları -ilk kelime/ibare doğru, ikincisi hatalı okunuşu gösterecek şekilde- şöyle sıralanabilir: *münşî ve küttâb*>münşî ve kitab⁷ (s. 65), *zemâne/zamâne*>zamâna (s. 100), *nene*⁸

⁷ Ayrıca “kitab” için “yazılan manzum ve mensur eserler” şeklinde dipnot düşülmüş.

⁸ Bağlamdan anlaşılabilirliği gibi 1310 baskısında nazal n işareti, yani kef üzerinde üç nokta da vardır (bk. Ahmet Cevdet 1310: 59).

lâzım>ne ki lâzım (s. 102), *fî'l-i iltizâmî*>fî'lü'z-zamânî⁹ (s. 110), *mukdim*>mukaddem (s. 115), *çalışa imişim/çalışaymışım*>çalışmışım (s. 126), *söyle dinlerim*>söylediklerim (s. 132), *tekârun fî'l-hayâl*>tekârun-ı fî'l-hayâl (s. 135), *mürettib*>müretteb (s. 148), *kelâm-ı hikmet-iştimâlî*>kelâm-ı hikmet-i iştimâlî (s. 150), *inzâr*>enzâr (s. 151), *vech-i şebah*>vech-i şibh (s. 160), *tahyîlî*>tahayyülî (s. 163), *sümme*>semme (s. 164), *temlîh*>telmîh (s. 165), *mîzâh*>mizaç (s. 166), *şeker-güftâr*>şeker-i güftâr (s. 167), *müntezî'a*>müntez'e'a (s. 168), *âfitâb*>âfitâb-ı (s. 168), *begim*>bükm-i (s. 169), *kılca*>kalıca¹⁰ (s. 176), *mihrlar mâhlar*>mihrlar mihrlar (s. 177), *ve ebleh*>vâbile (s. 179), *ubuvvet/übüvvet*>ebuvvet (s. 182), *perîşân*>perîşân-ı (s. 187), *kelef*>gülefl¹¹ (s. 188), *dürr-i² nazmum*>der-nazmım (s. 190), *iyilik*>ilk (s. 191), *muhtemilü'z-zıddeyn*>muhtemelü'z-zıddeyn¹³ (s. 192), *lüzûmu mâ lâ yelzem*>lüzûm-ı mâ lâ yelzem (s. 201), *câmi'un zîde 'umru men 'amerehû*>câmi'ü zeyyede 'umre min 'umrihî (s. 211), *yıkdı*>yakdı (s. 213), *Medenî*>müdün¹⁴ (s. 220).

Yukarıda geçen örneklerde okuma hatalarının doğal sonucu olarak anlamlandırmada da sorunlar ortaya çıkmıştır. Fakat tashih yerine yanlış okumalar doğrultusunda öznel ve mesnetsiz yorumlara gidildiği, çoğu kez anlamsızlığa da uzanacak şekilde anlamı esnetme yolunun tercih edildiği görülmektedir. Özellikle bu başlık altındaki yanlışların büyük bir kısmı eserin çeviri yazılı neşrine ve “bağlam” a müracaatla önlenebilirdi.

3. Belagat ilmine dair bilgi eksikliği ve yanlış yorumlar

Çalışmanın ön söz ve giriş kısımlarında *Belagat-ı Osmaniyye*'nin orta seviyede bir metin olup ağır veya sade olmadığı dile getirilir (s. 11, 30). Bu söz genel olarak doğru kabul edilebilir; ancak yine de eserin anlaşılması için belagat sahasında belli ölçüde bilgi ve uzmanlaşma gerektiği aşikârdır. Belagat ise en başta dil bilgisi, dil bilimi, anlam bilimi, klasik mantık ve fıkıh usulü gibi farklı alanlarla iç içe olan, anlaşılması için bu bilimlerden yararlanmayı gerektiren bir sahadır. Klasik Türkçe belagatin Arapça belagat ile içli dışlı olması gerçeği göz önüne alındığında Arapçaya ve klasik dil ilimlerine de (sarf, nahiv vb.) en azından bir dereceye kadar aşına olmak lazımdır. Başlıkta sadece “belagat ilmine dair bilgi eksikliği” denilmiş olmasına rağmen bu sebeplerden dolayı aşağıda belagat dışındaki bilim dallarına da sıkça atıf yapılacak fakat netice itibarıyla ya doğrudan ya da dolaylı olarak yine mevzubahis belagat olacaktır.

Çalışmada *belagat* kelimesinin “ulaştı, erişti” anlamlı “belağa” fiilinden yapılmış bir mastar olduğu söylenmektedir (s. 17). Oysa bu fiilin mastarı belagat değil, bülüğ ya da belağ'dır. Belagat mastarı ise güzel konuşmak anlamına gelen “beluğa” fiilinden türemiştir (ayrıntı için bk. Uyan 2018: 476). Bu, ele aldığımız çalışmaya özgü olmayıp genel bir yanlıdır.

Tenafür-i huruf için “Kulağa hoş gelmeyen harflerin bir arada bulunması” notu düşülmüştür (s. 48). Oysa tenafür; söyleyiş güçlüğü, kakofoni demek olup benzer seslerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ses uyumsuzluğudur (Saraç 2011: 39). Yani tenafür bir sonuçtur: Bazı harfler bir araya geldiklerinde kulağa hoş gelmezler, daha doğrusu zor telaffuz edilirler; ama açıklamada apriori olarak “kulağa hoş

⁹ Dipnotu şöyle: “Burada ‘el’ takısından sonra gelen ikinci kelimenin ilk harfi ‘peltek se’ harfi ile yazılmıştır. Muhtemelen yanlış bir imla söz konusudur. Bu harf belki de ‘ze’dir. Fî'lü'z-zamânî, ‘zamana ait fiiller, zaman fiilleri’ anlamına gelmektedir.”

¹⁰ Basit bir yazım hatası olmayıp dipnotta verilen beytin günümüz Türkçesine aktarımında da “kılıç” ısrarı devam etmiştir.

¹¹ Dipnotta “bir çeşit kırmızı gül” (?) manası verilmiştir.

¹² Vezin gereği: dürr-i.

¹³ Tercih sanatının diğer adı olan bu terkinin böyle okunması mümkünse de yerleşik ve terimleşmiş hâli ism-i fail şeklinde *muhtemilü'z-zıddeyn*dir (bk. Akdemir 2016: 285, Bulut 2015: 463).

¹⁴ Mısra aslında şöyledir: *Ka'be-i huldu mekân eyleye rûh-ı Medenî*. Özel isim olan Medenî, müdün olunca çeviri de şu hâli almıştır: “Şehirlerin ruhu, sonsuzluk Kâbesini mekân eylesin”.

gelmeyen harfler” adlı bir kategorinin varlığına atıf yapılmış gibidir. Cevdet Paşa'nın tenafür-i huruf tarifi şöyledir: *Kelimenin lisân üzere sıkletini ve telaffuzun 'usretini icâb eden bir keyfiyettir ki hiss ve zevk ile bilinir* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 4). Bu tarif şöyle çevrilmiştir: “Duygu ve zevk ile anlaşılan, kelimenin dildeki ağırlığını ve zor telaffuz edilmesi gerektiğini gösteren bir husustur” (s. 48). *İcâb eden* burada “[iki şey arasındaki bağın varlığını] olumlayan” manasındadır, yani kelime dile ağır geliyor ve zor telaffuz ediliyorsa tenafür vardır (icâb); aksi hâlde yoktur (selb).¹⁵ Dolayısıyla *icâb eden* için “gerektiğini gösteren” yerine “barındıran, yol açan, sebep olan” vb. bir karşılık verilmeliydi. Zira hiçbir kelime “zor telaffuz edilmek” ve hiçbir mütekellim bir kelimeyi “zor telaffuz etmek” zorunda değildir. *Hiss* içinse “duygu” yerine “duyu” (işitme duygusu) karşılığı vermek daha isabetli olurdu.¹⁶

İnfi'âl bâbı, dâ'imâ lüzûm ve mutava'at içindir (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 5) cümlesindeki *lüzûm* bir gramer terimidir ve manası gereklilik değil (s. 49), “te'addî” (geçişlilik) karşıtı olarak “geçişsizlik”tir. Bunlardan türeyen “fi'l-i müte'addî” geçişli fiil ve “fi'l-i lâzım” geçişsiz fiil demektir. Yine bir gramer terimi olan *mef'ûlün ileyh*, tam olarak “datif veya yönelme eki, Türkçede -a/-e eki” (s. 52) anlamına gelmez. Doğrusu “datif/yönelme eki almış yer tamlayıcısı/dolaylı tümleş”tir.

İtnâb kelimesi için “sözü gereksiz yere uzatma” denilmiştir. Hâlbuki devamında icâzın da itnabın da “birek durum ve makamın gereği” olduğu ve başka bir yerde fazla söz eğer faydalysa buna itnap adı verildiği söylenmiştir (s. 62, 148). Böylece bağlamın dikkate alınmaması ve belagat kaynaklarına başvurulmaması sebebiyle itnap hem gereksiz/faydasız hem de gerekli/faydalı diye tavsif edilmiş ve *ictimâ'-ı nakîzeyn* ortaya çıkmıştır. Oysa burada muhatabın zekâ, anlayış ve ihtiyacı düzeyinde bazen az söz bazen de çok sözün gerekli olabileceği ifade edilmektedir. Bu meyanda Şeyhülislam Yahya'nın şu tavsiyesi de “Sözü gereksiz yere uzat” anlamında söylenmemiş olsa gerektir: *Deheni vasfını icâz itdün / Kâküli medhini itnâb eyle* (Kavruk 2001: G 377/6). Sözün gereksiz yere uzatılmasına itnap değil, tatvil ve haşiv denilmektedir (Akdemir 2016: 150, 151).

Belagatin en üst mertebesi anlamına gelen, Kur'an'ın mucizevi belagat vasfına işaretle 'acz kökünden türeyen *icâz* için, *vecz*'den türeyen *icâz*'ın anlamı verilmiştir: “Az sözle çok şey ifade etme” (s. 63). Terim sözlüğünde hem *icâz*'a hem *icâz*'a yer verilmiş, aynı yanlış sürdürülerek *icâz* için “Anlatılmak istenen şeyi az ve özlü bir şekilde ifade etme”, *icâz* için “Az sözle çok şey ifade etme” karşılığı verilmiştir (s. 239).

Haber kelimesi için “Bu kelimenin farklı anlamları vardır” diye not düşülüp haberin gramatik ve lügavi birçok anlamı sıralandıktan sonra “Bildirme kipi anlamında da kullanılmaktadır” denilmiştir (s. 66). Oysa bağlam içinde, inşanın (tasarlama) karşıtı olarak, haber sadece bu anlamı taşımaktadır. Tüm farklı izahlar okuru birbiriyle ilgisiz anlam kalabalığının ortasında bırakmaktadır. Başka bir yerde de *cümle-i haberîyye* için “haber cümlesi, isim cümlesi” karşılığı verilerek fiil cümleleri kapsam dışında bırakılmıştır (s. 121). İnşa ve inşa cümlesi için “Türkçe gramerde tasarlama kipleri demektir. Tasarlama kipleri Türkçede dört tanedir: Şart, istek, gereklilik ve emir”, “Tasarlama cümlesi; şart, istek, emir ve gereklilik eklerinden birini alan ve bir cümle oluşturan fiil” açıklamaları yapılmıştır (s. 66). Ancak *Belagat-ı Osmanîyye* gramer kitabı değildir ve gerek klasik belagatte gerek *Belagat-ı Osmanîyye*'de inşa denildiğinde bunlar değil; *inşa-yı talebî* denilen emir-nehî, istifham, temenni, nida ve *inşa-yı gayr-ı talebî* denilen alım-satım-akit sözleri, yeminler ve bazı özel yapılara sahip umma, övgü, yergi ve şaşırma ifadeleri kastedilir. *Belagat-ı Osmanîyye*'nin ilerleyen sayfalarında inşa başlığı altında şart ve gerekliliğe yer vermediği açıkça görülmektedir; buna rağmen bu yanlış düzeltilmemiştir. Terim sözlüğünde ise

¹⁵ Nitekim *mûcibe* ve *sâlibe* kelimeleri bu çerçevede *Belagat-ı Osmanîyye*'de başka yerlerde de geçmektedir (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 20).

¹⁶ *Hiss* için *Kamus-ı Türkî*'de geçen “havâss-ı hamsenin biriyle olunan derk” manası hissini duygu yanında duyu olarak da karşılanabileceğini gösterir (Şemseddin Samî 2007: 547).

inşanın “yapma, tasarlama; tasarlama kipleri; kompozisyon, yazma, kaleme alma” gibi birbiriyle ilgisiz farklı anlamları sıralanmıştır (s. 240).

Sıyağ-ı ‘akdden olan ‘aldım, sattım’ fiilleri dahi inşa olup... (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 18) ibaresi “Yapma, kurma (bildirme) kiplerinden olan aldım ve sattım fiilleri dahi inşa olup...” şeklinde çevrilmiştir. “Yapma, kurma kipleri” terkihi ve, Cevdet Paşa inşa demesine rağmen, parantezde “bildirme” kelimesinin kullanımı yanlış olmuştur. Çevirideki aksaklıkların giderileceği, daha doğru ve ayrıntılı bilgilerin verileceği ümidiyle dipnota gidildiğinde ise karşımıza şu açıklamalar çıkmaktadır:

“Cevdet Paşa görülen geçmiş zaman eki almış bu fiillerin inşa olduğunu söylemektedir. Oysa bu fiilleri alan şekiller Türkçe gramerde bildirme kipleri olarak geçmektedir. İnşa ise tasarlama kiplerini göstermektedir. Muhtemelen Cevdet Paşa burada inşa kelimesinin sözlük anlamı olan ‘yapma, meydana getirme’yi göz önüne getirerek ‘aldım, sattım’ şekillerinde bir ‘yapma’ ifadesinin bulunmasından hareketle bu biçimleri inşa gibi kabul etmiştir” (s. 67).

Açıklamada belagatin yüzyıllardır tekrarlanagelen teorilerini Cevdet Paşa ihdas etmiş gibi bir üslup görülmektedir. Metnin devamına dikkat edilseydi Cevdet Paşa’nın “Dün bir ev aldım/sattım” gibi cümleleri zaten haber diye nitelendirdiği ama sözleşme/akit amacıyla henüz alım-satım işlemi gerçekleşmeden söylenen “aldım/sattım” gibi cümleler içinse inşa (inşa-yı gayr-ı talebî/ikâi) hükmündedir, dediği görülecekti. Bu durum dilin performatif karakteri ile alakalı olup pragmatik, söylem teorisi (speech acts theory) gibi modern kuramlarla da yakından ilgilidir (bk. Filizok tsz.: 9-10).

Bu bedîhiyye-i esâsiyyeden beş bedîhiyye-i ‘umûmiyye tevellüd eder diyen Cevdet Paşa bu beş genel önermenin (bedîhiyye-i ‘umûmiyye-i hamse) ne olduğunu zaten örneklendirir: “Var ise vardır, Yok ise yoktur, Var ise yok değildir, Yok ise var değildir, Bir şey ya vardır ya yoktur” (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 20). Bunlar sembolik mantıktaki A, A’dır; A, A olmayan değildir; A ise B değildir vb. önermelerin dönemin diliyle ifadesidir. *Bedîhiyye-i ‘umûmiyye-i hamse* terimi yine bir mantık terimi olan ve beş kıyas, beş sanat da denilen “sına‘ât-ı hams” ile karıştırılmış ve bu terimin içeriği; burhan, cedel, hatabe, şiir, safsata gibi kısımlardan oluştuğu alıntılarla izaha çalışılmıştır (s. 72-73).

Külliyetleri mülâhaza götürür sözü “Bütünlükleri, düşünmek ortadan kaldırır” diye çevrilmiştir (s. 75). Çeviri; konudan bağımsız, ancak bir manayı da haiz olmayan bir vecizeyi andırmaktadır. Oysa burada bazı tümel önermelerde dile getirilen şeylerin her hâlükârda doğrulanamayacağı, istisnalarının olabileceği, dolayısıyla gerçekte genel-geçerliklerinin (=külliyyetleri) tartışmaya açık (=mülâhaza götürür) olduğu belirtilmektedir.

Her kelamın cümle, fakat her cümlelerin kelam olmadığı anlatıldığı yerde geçen *Cümle ile kelâm arasında ‘umûm ve husûs-ı mutlak vardır* ifadesi (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 25) “Cümle ile kelâm arasında mutlak bir özellik ve genellik vardır” diye çevrilmiştir (s. 84). Mutlak umum ve husus için bugün mantıkta “tam girişimlilik” tabiri kullanılmaktadır (bk. Çaldak 2004: 245, Emiroğlu ve Altunya 2018: 299). Özellik ve genellik kelimeleri meramı anlatmaktan uzak olduğu gibi bu bahis için bazı açıklayıcı notlar da düşünülebilirdi.

Kasr terimi çalışmada sürekli “kısaltma, eksiltme, sınırlama” gibi kelimelerle karşılanmıştır (s. 26, 108, 112, 113, 118, 119). Ama bunun “hasretmek, tahsis, özgülleme” anlamlarında kullanıldığı hem izahlar hem de örneklerden açıkça anlaşılmaktadır. *Kasr*, yaygın olarak “ancak, yalnız, sadece” gibi edatlarla (“Yalnız o biliyor”) veya Türkçede tahsis edilmek istenen ögeyi yüklemeye yaklaştırma yoluyla yapılır (“Yardımlı senden bekliyorum”). *Kasr*’dan türeyen *maksûr* ve *maksûrun ‘aleyh* terimleri de “kısaltılmış”, “kısaltılmış olan” diye çevrilmiş ve ortaya şu türden cümleler çıkmıştır: “*Kasr-ı hakiki* (gerçek kısaltma,

sınırlama) gerçekte, aslında kısaltılmışın üzerine kısaltılmış olandan başkasına geçmiştir” (s. 119). Bir yerde hasr kelimesinin türevi olan *ihtisâr* için de “kısaltma” denilmiştir (s. 112).

Bu minvâl üzre mürekkeb olan fi'lin terkîbi fesh olunarak iki cüz'ü arasına müte'allikâtından biri girer ise kasrı müfîd olur cümlesindeki *kasrı müfîd olur* (tahsis/özüleme ifade eder) ibaresi “kısaltılması faydalı olur” şeklinde; devamındaki *Nitekim 'Yardıma sana ederim', 'Yardıma senden isterim' denildikde 'ancak' ma'nâsı müstefâd olur* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 47) cümlesindeki *ancak* (yalnızca, sadece) ise “zar zor” şeklinde aktarılmıştır (s. 113).

Mukayyet önermelerde bir ismin işaret ettiği şeylerin bazı fertlerini ya da bütünü göstermek için kullanılan “her, bütün, bazı” gibi edatlar manasındaki *âdât-ı sûr* için düşünülen dipnot şöyledir: “Toplumun âdetleri, alışkanlıkları(nı gösterecek bir kelime)” (s. 88).

Vasf-ı zâtî ve *vasf-ı sebebi* için dipnotlarda ilgisiz gramatik açıklamalar yapılmıştır. Bunlar gramatik değil, anlamsal adlandırmalardır. *Vasf-ı zâtî* için “nitelendirme sıfatı”, *vasf-ı sebebi* içinse “Türkçede bu isimle bir sıfat çeşidi yoktur” denilmiştir (s. 91, 92).

Pek güzel bir at getir, Bundan daha güzel bir at ver terkipleri gibi ibaresindeki *terkip* lafzı için dipnotta şöyle denilmiştir: “Burada ‘cümle’ anlamında kullanılmıştır” (s. 96). Ancak *terkip*, yine *terkip* anlamındadır ve Cevdet Paşa cümlede geçen [*pek/daha*] *güzel bir at* terkiplerine işaret etmektedir.

Fâ'ide-i haber, “haberinin faydası, yararı”; *lâzım-ı fâ'ide-i haber* ise “haberinin faydasının gerekli olması” (s. 121) anlamına gelmez. Bunlara “haberinin ifadesi” ve “haberinin ifadesinin farklı anlam(lar)ı” gibi karşılıklar verilebilir. Bunları tam olarak Türkçeleştirmek mümkün değilse de daha isabetli bir karşılıkla birlikte daha geniş biçimde izahlar getirilmeliydi (ayrıntı için bk. Akdemir 2016: 55).

İfâde-i haber terkihi sehven “ifâde-i fâ'ide-i haber” şekline getirilmiş ve “haberinin faydasını anlatma” gibi yanlış bir karşılık verilmiştir. *Fâ'ide-i tahkikiyye* ise yine zihinde bir anlam çağrıştırmayacak biçimde “araştırma faydası” diye karşılanmış ve hiçbir ek açıklamada bulunulmamıştır. En gerekli yerlerde izahtan kaçınılıp bilinen veya tahmin edilmesi daha kolay meselelerde gereksiz ve uzunca izahlar yapılması maalesef çalışmanın öne çıkan özelliklerindedir. Ayrıca aynı sayfa içindeki *ifâde-i haber* ve *ifâde-i tenziliyye* terkiplerinin orijinal hâliyle yazılıp bunlar için dipnot düşünülmesi, buna karşın *ifâde-i tahkikiyye* için terkihin bu orijinal şekli hiç zikredilmeden metinde doğrudan “araştırma faydası” denilmesi de birinci bölümde işlenen yöntemsizlik bahsine dâhil edilebilecek tasarruflardandır. Yine aynı sayfada bulunan *iddi'â'î* ve *i'tibârî* kelimeleri içinse ne metinde ne de dipnotta hiçbir karşılık verilmemiştir (s. 124).

A, e, yâ, ye harfleri de kelamın sonuna eklendiklerinde isnadı kuvvetlendirirler. 'O senin dostundur a', 'Seni haylice üzdü ya' cümlelerinde olduğu gibi sözünde geçen harf için şu not düşünülmüştür: “Burada yâ, ye harften çok kelime [!] gibidir. Cevdet Paşa a, e, ya, ye'nin hepsine birden harf demiştir” (s. 122). İşin aslı şu ki: Cevdet Paşa harf demekle bildiğimiz a, b, c... harflerini kastetmiyor. Harf, Arapçada ve Osmanlı Türkçesinde “edat” karşılığında kullanılmaktadır.¹⁷ Hazırlayan, böylece haksız yere Cevdet Paşa'yı teçhil ve tezyif etmiştir. Aynı tavır ve yanlışlar ileriki sayfalarda da ısrarla sürdürülmekte ve beş kere daha tekrarlanmaktadır:

¹⁷ Eserde harf denilenlerin hepsinin edat mı yoksa ek ya da bağlaç mı olduğu ise başka bir konudur.

“Ahmet Cevdet Paşa burada ‘hem’ kelimesini, yani edatını harf olarak göstermiştir. Hâlbuki ‘hem’ Türkiye Türkçesinde kelime olarak kabul edilmektedir”, “Cevdet Paşa burada da günümüz Türkçesinde kelime olarak kabul edilen bu kelimelere harf demiştir” (s. 141).

“Burada ‘em’, harften çok, kelime gibidir. Cevdet Paşa bu kelimeyi de harflerden kabul etmektedir” (s. 144).

“Burada Ahmet Cevdet Paşa ‘gibi’ edatını, dolayısıyla kelimesini harf olarak göstermiştir. Bu kelime bugün Türkiye Türkçesinde edat olarak kabul edilmektedir” (s. 160).

“Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ahmet Cevdet Paşa’nın harf olarak bahsettiği şey aslında edattır. Biz de bundan sonra harf kelimesiyle beraber parantez içinde edat kelimesini de belirteceğiz” (s. 173).

İnşâ-yı kesret için ibaresi “fazlalık inşası” diye çevrilip *inşa* için “cümle, tasarlama cümlesi” denilmiştir (s. 130). Ancak devamındaki örnekten de anlaşılabilirliği gibi bu ibare “çokluk ifade etmek için, mübalağalı bir anlam inşa etmek için” vb. şekillerde karşılanmalıydı. ...*Terahhum manası inşa olur* cümlesinde geçen ve aynı maksatla kullanılan *inşa*, bu defa “istek, temenni” diye çevrilmiştir (s. 132). Bu cümlelerde *inşa* kelimesi terim anlamıyla kullanılmamıştır.

Nehy, emrin menfisi demek olarak bir fi’lin işlenmemesini ‘alâ-vechî’l-isti’lâ taleb etmektir (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 62) tarifindeki *‘alâ-vechî’l-isti’lâ*; üstünlük cihetiyle, üstten asta olacak şekilde, empoze eder tarzda vb. anlamlara gelmektedir. Fakat çalışmada bunun için “abartma tarzında” denilmiştir (s. 132).

Lâkin [bağlacı] istidrâk içündür ki... cümlesinde Cevdet Paşa’nın *lâkin* bağlacı hakkında konuştuğuna dikkat edilmemiş ve “Fakat, istidrak içindir ki...” denilmiştir. Kapalılığı giderme, açıklama anlamındaki *istidrâk*’e ise “yetiştirme, ulaşma” manası verilmiştir (s. 145).

Bâğda mey içilip nâleler eyler neyler / Sesi çıkmaz ‘acabâ bülbül uyur mu neyler beytinde gayet açık biçimde “neyler” kelimeleri arasında cinas varken aniden Cevdet Paşa’nın cinastan bahsettiği unutulmuş ve beyitte bade kelimesi dahi geçmezken “bâğda” ve “bâde” kelimelerinin tevriyeli olduğundan söz edilmiştir: “Bu kelimedede de tevriye vardır. Bağda ‘bahçede’ kelimesinin imlasiyle bade ‘içki, şarap’ kelimesinin imlası aynı olmasa da birbirine oldukça yakındır. ‘Bağda’ Arap harfleriyle ‘be, elif, gayın, dal, he’; ‘bade’ ise Arap alfabesiyle ‘be, elif, dal, he’ harfleriyle yazılır. İki kelimenin telaffuzu -bâğda, bâde- ise hemen hemen aynıdır” (s. 195). Hâlbuki Ahmet Cevdet Paşa az sonra “neyler” kelimeleri arasında cinas olduğunu açıkça belirtmektedir (2000: 114). Ayrıca beytin ilk üç kelimesi “bâğda mı içilip” şeklinde okunmuş ve beyit günümüz Türkçesine “Bağda meyler içilir ve neyler inler / Bülbülün sesi çıkmaz, acaba uyuyor mu, ne yapıyor?” şeklinde çevrilebilecekken şöyle çevrilmiştir: “Neyler (ney aletleri) bağda (bade=içki) mı içildiğinde iniltir çıkarır? Bülbülün sesi çıkmaz. Acaba (o) uyur mu, ne yapar?” (s. 196).

Yukarıda gösterilen yanlış karşılıklar ve tanımlar terimler sözlüğünde de aynen tekrarlanmaktadır. Burada *isti’âre-i mutlaka*’ya “mutlak istiare” denilmesinin okur için hiçbir yararı yoktur. *İstiğrâk-ı ‘örfi*’ye “örfün, âdetin istiğrakı” denilmesi ise bir anlam taşımamaktadır. *Karz-ı şiir*, “şiir söyleme; şiiri ezberden okuma” olmayıp şiir sanatı, şiir bilgisi, şiir tenkidi anlamlarına gelir (bk. Demirciler 2019: 10). *Müstebe’ât-ı terâkib*, “terkiplerin, tamlamaların işaretle anlatılması” değil; terkiplerin işari/imai/kinai anlamları demektir. *Şibh-i iştikâk*, “iştikak sanatına benzeme” değil; aynı kökten türediği sanılan, ses değerleri benzeyen kelimeleri bir arada kullanmaktır. Sözlükte *teşbih-i temsîlî* yerine “temsîl-i teşbihîyye” yazılmış ve buna şöyle bir karşılık verilmiştir: “temsîlî teşbih: benzetmeye ilgi örneklendirme”. Bu karşılığın doğru ya da yanlış olması söz konusu değildir; çünkü anlamsızdır. *Zarf-ı müstekarr* için “yer zarfı” demek yerine genişçe bir izah yapılmalı ve Türkçedeki fiili eksilteli yer

tamlayıcısına¹⁸ denk gelebileceği (veya daha uygun bir karşılığı varsa o) belirtilmeliydi. “Sayı, harflerin sayısı” manası verilen ‘aded’in ise terim sözlüğünde yeri yoktur.

Çalışmada karşılaşılan diğer yanlışlar şu şekilde sıralanabilir: *Kaziyye-i mühmele* “ihmal edilmiş hüküm; anlamsız hüküm; anlamsız cümle” (s. 116) değil, mevzusunun (özne) sayısı/miktarı belirtilmeyen önerme demektir (“*Her insan ölümlüdür*” yerine “*İnsan ölümlüdür*” demek gibi). *Kaziyye-i külliyye* “bütüne ait hüküm; bütüncül cümle” (s. 116) değil, tümel önerme demektir. *Kaziyye-i cüz’iyye* “cüzi hüküm; parçaya ait hüküm; parçalı cümle [!]” (s. 116) değil, tikel önerme demektir. *Sîga-i tevkîtiyye* “zaman kipi” ve *sîga-i sıla* yahut *sîga-i ‘akd* “bağlama kipi” (s. 116) değil; ilki zaman zarfı, ikincisi sıfat-fil, üçüncüsü alım-satım sözleşmelerini ifade eden yapılar demektir. *Cem* “çokluk” (s. 134) değil; bağlama, birleştirme, atıf demektir. *Cihet-i câmi’a* “bağlam öbeği, bağlam grubu; anlam ilişkisi, anlam örgüsü, anlam yönü” (s. 135) değil; benzerlik, ortak yön demektir. *Tezâyüf* “tümünü kapsayacak şekilde yaklaşma; dar olma; darlık” (s. 135) değil; alaka, münasebet demektir. *Şibh-i temâsül* “benzemeye benzeme” (s. 135) değil; benzer gibi olma, bir yönüyle benzerlik ve alaka demektir. Arapça *em* soru edatı Türkçede -mI edatlı sorulara (s. 144) değil, “yoksa” sorusuna ya da buna ilaveten iki -mI edatlı soruya karşılıktır (Bu mu yoksa şu mu? gibi. Oysa Cevdet Paşa bunun için de apaçık örnekler vermektedir). *Mana-yı mevzû’un leh* “zapt edilen, yazıya geçirilen anlam” veya “üzerine konulduğu” (s. 153, 154) değil; ilk anlam, temel anlam demektir. *Lafz-ı müşterek* “ortak lafız” (s. 153) değil, çok anlamlı kelime demektir. *Mecâz-ı hazfî* “gizli mecaz” (s. 157) değil, eksilteli/eksiltmeyle yapılan mecaz demektir. *Tahkîkî* “araştırmaya dayanan” (s. 163) değil; hakiki olan, realiteye/gerçekliğe dayanan demektir. *Garâbet* “cümlede alışılmamış, garip kelimeler kullanma; gariplik, tuhafılık (s. 177) değil, orijinallik demektir.¹⁹ *Melzûm ve metbû’* “gerektilen ve uyulan” (s. 178) değil; bir lafzın manasının ilgili başka manaları çağrıştırması, başka manalara da işaret etmesi demektir. *Nazar ve istidlâl* “bakma ve delil çıkarma” (s. 186) değil, teorik düşünme ve delillerden hüküm çıkarma demektir. *Farz* “gereklilik” (s. 189) değil, varsayım demektir. *Cinâs-ı kalb* “sahte, yapmacık, değiştirilmiş cinas” (s. 196) değil, kelimeler arasında harflerin yerlerinin değiştirilmesiyle yapılan cinas demektir. *Cinâs-ı musahhaf* “yanlış işaretlerle yazıya geçirilmiş; harflerin noktaları yanlış konularak yapılan cinas” (s. 198) değil; şekil açısından aynı, nokta sayıları farklı olan harfler barındıran kelimelerle yapılan cinas demektir.²⁰

Buradaki yanlışların en önemli sebepleri bağlamı göz ardı etmek, belagat terimlerini sözlük anlamları ya da başka alanlardaki terimsel anlamlarıyla karşılamaya çalışmak ve en nihayet kelimeleri, terkipleri, terim ve cümleleri keyfî ve özensiz yakıştırmalarla çevirmeye çalışmaktır.

4. Diğer sorunlar: Dil kullanımı, çeviri ve anlamlandırma hataları

...*Mûcib-i fazîlet ve makbûliyyet olarak...* (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 14) ibaresindeki *mûcib*’in varlığı unutulmuş ve karşımıza şöyle bir aktarım çıkmıştır: “Fazilet ve kabul görme olarak” (s. 63).

Nice fasîh âdemler vardır ki sözü muktezâ-yı hâle tatbîk etmeyip zâ’id, nâkis ve sadedden hâric sözler söyledikleri cihetle anlara belîğ denilmez (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 16) sözü hem anlam hem de dil zevki ve Türkçenin selikası açısından sorunlu bir şekilde şöyle çevrilmiştir: “Nice, sözü duruma uygun olmayıp fazla, eksik ve asıl konudan başka sözler söyledikleri hâlde onlara belîğ denmeyen insanlar vardır” (s. 64). Üstelik çeviride *fasîh* kelimesinden hiçbir iz yoktur. Şöyle bir alternatif çeviri

¹⁸ Mesela “Ahmet evdedir” demek aslında “Ahmet evde vardır, Ahmet evde bulunmaktadır” vb. anlamlara gelmektedir. Bu tür fiillerin (var olmak, bulunmak) söylenmediği durumda “evdedir”e Arapça gramerde *zarf-ı müstekarr* denilmektedir.

¹⁹ Bu meyanda tezkirelerde geçen “garîb” sıfatının belagat terimi olarak farklı ve ayrıntılı bir tahlili için bk. Özyıldırım 2011.

²⁰ Şekilleri aynı olan fakat biri noktasız, biri noktalı olan ha ve cim harflerini içeren haiz (حائز) ve caiz (جائز) kelimeleri arasındaki cinas gibi (Akdemir 2016: 313).

mümkündür: “Nice fasih insanlar vardır ki sözü durumun gereğine (bağlama) uygun bir tarzda söylemeyeip ya fazla ve eksik ya da konu dışı sözler söylemeleri sebebiyle onlara belîğ denilemez”. Nitekim bundan hemen önce Cevdet Paşa; her belîğ fasihtir ama her fasih belîğ değildir, der.

Mesâ'il-i sâbika kelâmı, hep muktezâ-yı zâhir-i hâle göre irâd eylemek için mer'î olan kavâ'ididir ki ol sûretlerde muktezâ-yı hâl ile muktezâ-yı zâhir-i hâl müctemi' olur ve ba'zen muktezâ-yı hâl başka olmağla zâhirin muktezâsı terk olunur (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 35) cümlesi şöyle çevrilmiştir: “Geçmiş meselelerin kelâmı hep durumun açık gerekliliğine göre getirilmek için geçerlikte olan kuraldır ki o şekillerde durumun gerekliliği ile durumun açık gerekliliği toplanır, bir araya gelir. Bazen durumun gerekliliğinin başka olması sebebiyle açık olan bir şeyin gerekliliği terk edilir” (s. 98). Söz gelimi birisi kendisinden bahsederken daima “ben” şahsını kullanır, buna *muktezâ-yı zâhir-i hâl* (durumun zahirî gereği) denilir. Yani konuşanın kendisinden bahsetmesi ve bir kişi olması gibi durumsal/bağlamsal şartlar bunu gerektirir. Fakat aynı kişi bazen nezaket ve tevazu gibi sebeplerle “biz” diliyle konuşmayı tercih eder veya etmelidir. İşte bu durumda konuşan, zahiren yine “ben” demesi gerekirken, bu zahirî duruma aykırı bir söylemde bulunur ve aslında *muktezâ-yı hâl* (bağlam ve sebeplerin gerektirdiği sözceleme tarzına) uyarak “biz” der. Çalışmada *muktezâ-yı zâhir-i hâl* ve belagatin başat terimi olan *muktezâ-yı hâl* için daha anlaşılır karşılıklar bulunmalı ve mesele biraz olsun izah edilmeliydi. “Açık olan bir şeyin gerekliliğinin terk edilmesi” tabirinin ne hazırlayanın ne de okurun zihninde tam olarak oturmadığı/oturmayacağı ve Türkçe açısından bir anlamı haiz olmadığı açıktır. Ayrıca *mesâ'il-i sâbika kelâmı* için söylenen “geçmiş meselelerin kelâmı” tabiri de gayet müphemdir.²¹ Bunu okuyan bir kişinin zihnine; haber konusuyla ilgili meseleler, tahkiye konusuyla alakalı meseleler ya da geçmişteki belagat tartışmalarında sarf edilen sözler gibi türlü şeyler gelebilir. Bu ihtimaller hazırlayanın da zihninde dönüp durduğundan olsa gerek “geçmiş meselelerin kelâmı” gibi literal ve motamot bir çeviriyle riskten kaçınılmak istenmiştir. Oysa *mesâ'il-i sâbika kelâmı* için basitçe “yukarıda bahsi geçen sözler”, “yukarıda söylediklerimiz”, “şimdiye kadar söylenenler” vb. denilebilirdi. Nitekim *tafsîlât-ı sâbikadan* (Ahmed Cevdet Paşa 2000: 16) terkihi için çalışmada “önceki açıklamalarımızdan” şeklinde doğru bir karşılık verilmiştir (s. 64).

...Yâhûd 'şey' gibi bir lafz-ı e'amm getirilir (Ahmed Cevdet Paşa 2000: 34) cümlesi “...veya şey gibi bir kelime en genel olarak getirilir” (s. 96) diye çevrilmiştir. “Veya [onun yerine] ‘şey’ gibi çok geniş kapsamlı/genel bir lafız kullanılır” şeklinde bir çeviri yapılamıyorsa da burada “en genel olarak getirme”nin ne anlama geldiği sorgulanmalıydı. Bu ifade sadece günümüz Türkçesine değil; Türkçenin hiçbir dönemine, lehçe ve şivesine ait olamaz.

Şâyed ki mecâzen anın şâkirdi dikmiş olmak ma'nâsına haml oluna deyjü (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 35) ibaresi “...mecazen onun şakirdi dikmiş olmak manasında yorumlansın diye” (s. 97) şeklinde aktarılmıştır ki aksine örnekte, bahsedilen manaya hamedilme endişesi vardır; dolayısıyla doğru çeviri “...yorumlanmasın diye, yorumlanmaması için”dir. Aynı sayfadaki *ekser-i talebe* terkihi doğruca “talebenin çoğu” olarak değil, “çoğunlukla talebenin” şeklinde yanlış çevrilmiş ve tamlanan (muzaf) olan *ekser* kelimesinin zarf olduğu sanılmıştır.

Esince bâd-ı kahrı bahr ü ber yeksân olur zîrâ / Urur birbirine emvâc-ı deryâ gibi kuhsârı (Onun kahr rüzgârı esince deniz ve kara yerle bir olur, çünkü o rüzgâr dağları bile denizin dalgaları gibi birbirine vurur) beyti hem hatalı çevrilmiş hem de tersi olduğu hâlde ilk mısra sebep ikinci mısra sonuç

²¹ Tabii burada ibarenin orijinal hâli de fesahat açısından kusurlu görünmektedir.

yapılmıştır: “Dağlık yeri; denizin dalgaları gibi birbirine vurduğu için, kahır rüzgârı esince deniz ve kara yerle bir olur” (s. 118).

Kangı bütüdür bilmezem îmânımı gâret kulan / Sende îmân yok ki sen aldın diyem îmânımı (İmanımı yağmalayan hangi put gibi güzeldir bilmiyorum, “Sen aldın” diyeceğim ama sende de iman yok ki) beyti şöyle çevrilmiştir: “İmanımı yağmalayan, yok edenin hangi put (gibi sevgili) olduğunu bilmiyorum. ‘İmanımı aldın’ diyen olmaması sebebiyle sende iman yok” (s. 130).

Bugün yarın deyü ümmîd-vâr olup kaldık / Kibâr va’desine döndü gitdi va’d-i visâl (Bugün yarın diye diye hep ümit edip durduk [/kavuşamayıp böyle kaldık], Büyük insanlar [/o kibar sevgili] öldü, kavuşma sözü de yalan oldu) beytinde *kibâr*, “kibâr-ı” şeklinde izafeli okunmuş ve beyit şöyle çevrilmiştir: “Bugün, yarın diye ümitli olup kaldık. Kavuşma sözü sözün büyüklerine dönüp gitti” (s. 143).

Mecâz-ı ‘aklı için söylenen Bir fi’li mâ hüve lehine, ya’nî ‘inde’l-mütekellim hakkı olan mülâbisine isnâd etmeyip de mâ hüve lehî gayrı olan mülâbisine isnâd etmektir. Fi’le fâ’ili mülâbis olduğu gibi, zamân ve mekân ve sebebi dahi mülâbis olur (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 79) sözündeki *mülâbis*; alaka, bağ, mukarin, sebep, mecra gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin kökü olan l-b-s, hazırlayana elbise (giysi) kelimesini hatırlatmış, buradan da giydirmek fiiline intikalle çeviride bu çağrışımlardan bolca yararlanılmıştır: “Bir fiili, bir hareketi kendi üzerine, yani konuşanın yanında doğru, gerçek şekline (elbisesine) isnat etmeyip (giydirmeyip) de üzerine olandan başka bir şekle (elbiseye) isnat etmektir. (giydirmek.)²² Fiile, faili yakın (giydiren) olduğu gibi; zaman, mekân ve sebebi de yakın (giydiren) olur” (s. 155). Ayrıca: *Mâ hüve leh*, “kendi üzerine” değil; “asıl, hakiki” veya “kastedilen anlam” demektir. *Mâ hüve lehî gayrı*, “üzerine olandan başka” değil; “asıl, hakiki alakasından/sebebinden başkası” demektir. *İnde’l-mütekellim*, “konuşanın yanında” değil; “konuşana, konuşanın zannına/itikadına göre” demektir.

Teşbih, bir şeye mezîd-i ihtisâs ve ta’alluku olan vafda diğer şeyin müşâreket ü mümâseletine delâlet etmektir (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 83) cümlesi yeterince açık ve net değildir. Çeviri de aynı şekilde anlaşılabilir olup *ihtisâs ve ta’alluk’a* “ilgi ve derinlik” karşılığının verilmesi ayrı bir sıkıntıdır: “Teşbih: Bir şeye ilgi ve derinliğin artmasında diğer şeyin ortaklık ve benzerliğini göstermektir” (s. 160).

Ser-i mû fark yokdur beynimizde zülf-i dil-berle (Yârin saçıyla benim aramda kıl ucu kadar uzaklık yoktur) mısrası şöyle çevrilmiştir: “Aramızda gönül alan (sevgilinin) saçıyla kıl ucu (arasında hiç) fark yoktur” (s. 162).

İlk mısrası *O siyeh-çerde âha mâ’ildir* (O siyah renkli/karayağız, ah etmeye/inlemeye meyillidir) olan beyit çevrilmemiş fakat birleşik sıfat/vasf-ı terkiibî olan *siyeh-çerde* (siyah renkli) ayrı yazılmıştır. Bundan çok daha vahim olanı ise şudur: *Çerde* kelimesi “çer de” şeklinde ayrı yazılıp “çer” için şu dipnot düşünülmüştür: “Çer çöp, çalı çırpı; bir şarkı; destan; şiir” (s. 163). Çoğu dipnotta olduğu gibi burada da herhangi bir kaynağa atf yapılmamıştır. “Çer”in çağrışımla “çer çöp, çalı çırpı” denilmiş, “âh”ın hayal gücünü tahrik etmesiyle de diğer manalar yakıştırılmış olsa gerektir.

Gâh engüşt-i muhannâsın gehî la’lin emip / Dâne-i ‘unnâb ile nûş-ı şarâb etmez misin beytinin çevirisine beyitte hiç geçmeyen “azarlama” fiili eklenmiştir: “Bazen kınalı elini, bazen dudağını emip azarlama, çiğde (küçük meyve) tanesi ile şarap içmez misin?” (s. 167).

²² Noktalamalar hazırlayana aittir.

Mû-be-mû dikkatler etdim kıl kadar fark etmedim / Kaşların billâh begim dûşundaki semmûrdan (Beyim! İnceden inceye dikkat ettim ama vallahi yine de kaşlarımı omuzundaki samurdan kıl kadar ayırt edemedim) beytindeki *begim* kelimesi “bükm-i” diye okunmuş ve beyit şöyle çevrilmiştir: “Saçtan saça dikkatler ettim, kıl kadar fark etmedim. Allah’a yemin olsun, kaşların omzunun kıvrımına (atılan) samurdandır” (s. 169).

Oldu ruhsârına taklîd ile gül hâr ile hor mısrasının sonundaki *hor* kelimesi “güneş” olarak anlamlandırılmıştır: “Gül senin yanağına benzemeye çalışarak dikenle güneş (gibi) oldu” (s. 187). Ancak hem gülün güneş gibi olması hem de diken ve güneşin beraber zikredilmesi uyumlu benzetmeler değildir. *Hâr ile hor*, bugün de aynı anlamlı hor ve hakir ikilemesi gibi, aynı anlamın pekiştirilmesi amacıyla kullanılmış olmalıdır.

Benim ol nâdire-senc-i güher-i tâze-zuhûr / Köhne mazmûna degil genc-i hayâlîm mahzen (Yeni/orijinal söz incilerinin hassas terazisi benim -yeni/orijinal sözler söyleyen benim-, hayal hazinem eskimiş mazmunların mahzeni değildir) beyti şöyle çevrilmiştir: “Benim hayal hazinem; eskimiş kavrama veya manaya değil, o yeni ortaya çıkmış cevher gibi ince ve güzel sözler söyleyene mahzendir” (s. 189).

Bi-hamdi’llâh zamânında be-kavl-i Sabri-i Şâkir / Girîbân-ı felek mehcûr-ı dest-i âh-ı şekvâdır (Sabri-i Şâkir’in sözüyle diyecek olursak: Çok şükür ki senin zamanında/yönetiminde feleğin yakası şikâyet ahlarının elinden kurtulmuştur -sayende felek artık kimseye zulmedememekte ve kimse felekten şikâyet etmemektedir-) beyti şöyle okunup çevrilmiştir: “Bi-hamdi’llâh zamânında bi-kavl-i Sabrî-i Şâkir / Girîbân-ı felek-i mehcûr dest-i âh-ı şekvâdır”, “Allah’a hamd olsun, senin zamanında (yaşayan) Sabrî-i Şâkir’in: ‘Unutulmuş, uzak düşmüş feleğin elbise yakası şikâyet ahının elidir’ (biçiminde bir mısraı vardır)” (s. 204).

Hevâ-yı zülfüdür aksâ-yı ârzû Cevdet / Sevâd-ı turra nümâyed merâ şeb-i mi’râc (Ey Cevdet! Arzunun son mertebesi sevgilinin saçını istemektir, onun alınına düşen saçlarının siyahlığı bana Mîraç gecesi gibi görünür)²³ beyti şöyle çevrilmiş: “Cevdet’in en son arzusu (sevgilinin) saçını istemek, saçına ulaşmaktır. Mîraç gecesi alın saçının siyahlığı, yeşillik (gibi) görünür” (s. 206). Sevgilinin saçının niçin “yeşillik” gibi görüldüğü meçhuldür. Beytin ikinci mısrası Farsça olup “merâ” sözcüğü doğru olarak “bana” şeklinde çevrilmemiştir. Muhtemelen Türkçede “otlak, çayır” anlamında kullandığımız “mera”yı çağrıştırdığı için buna “yeşillik” denilip geçilmiştir.

Muinüddin Ebu Nasr Ahmed b. Abdirrezzak et-Tantarani el-Merağî’nin Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamü’l-Mülk’ü övme gayesiyle kaleme aldığı ve kendi adına/künyesine nispetle *Kasîde-i Tantarâniyye* diye anılan kaside (Karataş 2017: 50), mücennes ve sanatlı bir üslupla kaleme alındığından veya *tantarâni* kelimesindeki şaşaaadan dolayı olsa gerek, çalışmada kasidenin bu adı “tunturaklı, gösterişli, vurgulu kaside” diye çevrilmiştir (s. 208). Özel isim, başka bir açıklama yapılmadan cins isme dönüştürülmüş ve başka “tantarâni kasideler” varmış gibi bir söylem ortaya çıkmıştır.

²³ Veya: “Ey Cevdet! Arzunun son mertebesi sevgilinin saçını istemektir, Mîraç gecesi bana onun alınına düşen saçlarının siyahlığı görünür”. İkinci mısradaki “şeb-i mi’râc” karinesi, “aksâ” (en son nihayet) kelimesiyle Mescid-i Aksâ’ya itham yapıldığını göstermektedir.

Farsça bir tarih mısrası olan *Şâh şod Sultân Selîm-i kâm-yâb* (Bahtiyar Sultan Selim padişah oldu) şöyle çevrilmiştir: “Şah gitti. Sultan Selim mutludur, sevinçlidir” (s. 211). Ayrıca “kâm-yâb” sıfatının mevsufu olan “Selîm” izafesiz okunmuştur.

Ser-â-pâ ‘aşk ile sûzân iken mahv oldı Yan Molla tarih mısrasında sözü geçen ve özel isim ya da lakap olması muhtemel *Yan Molla* için “ikinci dereceden âlim” notu düşülmüştür (s. 218). İlmî payeler arasında mülazım, müderris, müftü, kadı vs. birçok unvan varsa da böyle bir unvanın varlığı ve kimlere verildiği hakkında bir bilginiz yoktur.

Dil kullanımı, çeviri ve anlamlandırma noktasında sorunlu olan diğer örnekler şu şekilde sıralanabilir: *Mazmûn*, “ince anlamlı, sanatlı söz” (s. 63) değil; “mefhum, anlam” demektir. *Karâ’in ü emârât* için “ipuçları ve kalıcı iz” denilmiştir (s. 68), “kalıcı iz” alakasız bir karşılıktır. “Bir tesir oluşturmak, yani eser bırakmak” (s. 79) sözünde “tesir oluşturmak” denildikten sonra söylenen “eser bırakmak” hem fazlalık hem de birisinin kalıcı bir yapıt bırakması gibi anlaşılmaya müsait olduğundan yanlıştır. *Ulûm-ı lisânîyye* için “dil bilimi” (s. 82) yerine dil ilimleri demek daha doğru olurdu. *Tefhîm* “övmeye, övdürme”, *taşgîr* “aşağılama” manası taşımaz (s. 90); ilki büyütme, büyük gösterme, abartma (“Dışarıda öyle bir soğuk var ki” cümlesinde olduğu gibi) ve ikincisi küçültme (“ayıcık” kelimesinde olduğu gibi) demektir. ‘Arz kelimesi “yer” (s. 91) değil, “genişlik” anlamında kullanılmıştır. “Tenvin harekesi taşıyan kelimeler Türkçeye genellikle ‘...olarak, ...şekilde’ biçiminde çevrilirler” (s. 110) denilmiş fakat bu durumun sadece iki üstün özelinde doğru olduğu gözden kaçırılmıştır. *İllâ* için “ancak” (s. 137) değil, “yoksa” denilmeliydi. “Bir bağlama grubunda kendisine bağlamla bir kelime bağlanmış olan kelime” (s. 141) sözünde “bağlamla” fazladır. *Fihrist* kelimesi “içindekiler” (s. 152) değil, “öz” demektir; İstanbul şehri âlemin “içindekiler”i değil, âlemin “öz”üdür. *İzhâr-ı matlûb*, “istenen açıklık” (s. 171) değil; “isteğin dışı vurumu” demektir. *Mü’eddî olmak*, “kavram, anlam olmak” (s. 178) değil; “sepep olmak, yol açmak” demektir. *İllet i’tibâr etmek*, “önemseme sebebi yapmak” (s. 187) değil; “sebepe addetmek/görmek” demektir. *Sadrâzam (sadr-ı a’zam)* için “büyük baş” diye not düşmek (s. 191) yanlıştan öte yakışıksızdır. *Ve men dahalehû kâne âminâ* ayetinin meali “Oraya girdiğinde güvende oldu” (s. 210) değil, “Oraya giren güvende olur” şeklinde olmalıdır. *Durûb-ı emsâl* için “atasözleri” demek yeterli iken buna “meselleri getirme” ilavesi yapılmıştır (s. 236).

Yukarıda açıklanan örneklerin hemen hepsinin sadece anlam düzleminde değil; dil bilgisi, anlatım özellikleri, kelamın feshati, Türkçenin selikası ve dil zevki gibi birçok yönden yetersiz olduğu ve yanlışlar barındırdığı görülmektedir. Özellikle şiir çevirilerinden klasik şiirin mazmun sistemine ve hayal dünyasına yabancı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Her akademik çalışmada, ne kadar dikkat edilirse edilsin, çok sayıda küçük hatanın veya az sayıda büyük hatanın bulunması olağan karşılanabilecek bir durumdur. Nitekim biz de kendi çalışmalarımızdaki yanlış ve eksikleri zaman zaman esef ve hicapla anmaktayız. Ancak “az sayıda” bulunması normal sayılabilecek büyük hatalardan biri veya birkaçı yukarıda incelenen ve eleştiriye tabi tutulan çalışmanın neredeyse her sayfasında mevcuttur. Nitekim bu yazı kapsamında harf ya da yazım hatası dışındaki büyük hatalara değinilmiş ve sadece ele alınan çalışmaya has olmayan birkaç hatanın da genel olduğu zaten belirtilmiştir.

İlk başta düşüncemiz, daha az sayıda olduğunu düşündüğümüz hataları göstererek hâlâ bazı kitap sitelerinde satışta olan bu çalışmayı edinmiş olanlar veya alacak olanların bu hatalara dikkat ederek yine

de çalışmadan istifade etmelerine yardımcı olmaktadır. Fakat görüldüğü üzere çalışmada gerek nicel gerekse nitel olarak yanlışlar doğruları geçmiştir; tutarsızlık, keyfi tasarruf ve anlamlandırmalar âdetâ bir yöntem hâline gelmiştir. Belki farkında olunmasa da bu yolun sonu bazen Ahmet Cevdet Paşa'ya ve hatta onun *Fesâhat ü belâgatın tabaka-i kusvâsında olmağla mu'cizât-ı bâhireden bulunan* (2000: 1) diye nitelendirdiği Kur'an'a dahi bühtan etmeye varmaktadır. Mesela yukarıda üçüncü bölümde değinilen *itnâb* teriminin tanımı için "sözü gereksiz yere uzatma" denilmesi böyle bir yanılgıdır. Zira *itnâb*, bilakis, gerektiği yerde sözü uzatmak demektir ve hem *Belagat-ı Osmaniyye*'de hem de Kur'an-ı Kerim'de çokça başvurulan bir belagat kaidesidir.

Çalışmada *Belagat-ı Osmaniyye*'nin bazı kısımları tam anlaşılmamış, bazı kısımları da ya hiç anlaşılmamış veya yanlış anlaşılmış; eser bu şekilde günümüz diline aktarılmaya ve notlandırılmaya çalışılmıştır. Bu yolla aktarılmaya çalışılan bir eseri okurun anlamasını beklemek ise doğal olarak mümkün değildir. Netice olarak çalışmanın kapağında yer alan "Üniversite öğrencileri, akademisyenler, aydınlar ve araştırmacılar için anlaşılabilir temel kaynak" yargısı ve sonuç bölümündeki "Eserin, entelektüel bakış açısına çok şeyler kazandıracığı kanaatindeyiz" temennisi bir doğruluk ve imkân değeri taşımamaktadır.

Son olarak yazımızın, basım sürecinden önce çalışmalarını değerlendirme konusunda yayınevlerinin daha hassas ve dikkatli bir yol izlemesine de vesile olmasını umuyoruz.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet (1310). *Belagat-ı Osmaniyye (Mekteb-i Hukuk Talebesine Takrir Olunan Derslerin Hülasasıdır)*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası.
- Ahmet Cevdet Paşa (2000). *Belagat-ı Osmaniyye*, haz. Mehmet Atalay, Turgut Karabey, Ankara: Akçağ.
- Ahmet Cevdet Paşa (2016). *Belagat-ı Osmaniyye*, haz. Mehmet Gümüşkılıç, İstanbul: Kapı.
- Akdemir, Hikmet (2016). *Belagat: Meanı-Beyan-Bedi*, İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Akın, Mehmet (2016). *Ruşuklu M. Hayri'nin Belagat'i: İnceleme-Metin-Terimler Dizini*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Altıntop, Selim (1999). *Belagat-ı Osmaniyye'deki Edebî Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aydoğan, Saliha (2007). *Sait Paşa: Mizanü'l-Edep (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aytaç, Gürsel (1991). "Eleştiri Üzerine", *Millî Kültür*, 85, 50-51.
- Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati)*, C. 2, İstanbul: Kubbealtı.
- Bulut, Ali (2015). *Belagat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İFAV.
- Çaldak, Süleyman (2004). "Belagat", *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 2, ed. Ahmet Cevizci, 245-252, İstanbul: Etik.
- Demirciler, Ahmet Zahid (2019). "Anlam ve Edebiyat Teorilerine Dair Türkçe Literatürü Tasnif Denemesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23 (1), 1-27.
- Emiroğlu, İbrahim ve Altunya, Hülya (2018). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, İstanbul: Litera.
- Filizok, Rıza ve Akdeniz, Safiye (tsz.). "Belagat Terimlerimiz: Ahmet Cevdet Paşa'nın Belagat-ı Osmaniyye'de Kullandığı Terimler", <http://www.ege-edebiyat.org/docs/608.pdf> (11.01.2022).
- Filizok, Rıza (tsz.). "Yüzyılımızı Aydınlatan Bir Bilim Dalımız: Belagat", <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=247> (11.01.2022).
- Gökyay, Orhan Şaik (2007). *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul: Kabalıcı.

- Harputlu İshak Efendi (2015). "Sual-i İsağuci", *Mantık Risaleleri*, haz. İbrahim Çapak, Mesud Öğmen, Abdullah Demir, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Karamollaoğlu, Serap (2013). *Kur'an Işığında Belagat Dersleri: Meanî İlmi*, İstanbul: İşaret.
- Karasoy, Yakup (2005). "Eleştiri Nedir, Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 1-13.
- Karataş, Ahmet (2017). "Müderres-Müftü Mehmed Kemaleddin Harputi'nin Kaside-i Tantaraniyye Şerhi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (12), 49-96.
- Kavruk, Hasan (haz.) (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı (Tenkitli Metin)*, Ankara: MEB.
- Ladikli Mehmet Çelebi (2015). "Zübdetü'l-Beyan", *Mantık Risaleleri*, haz. İbrahim Çapak, Mesud Öğmen, Abdullah Demir, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Orak, Kadriye Yılmaz (2013). *Belagat Geleneğimiz ve Belagat-ı Lisan-ı Osmani*, İstanbul: Kitabevi.
- Özyıldırım, Ali Emre (2011). "Garîb Ma'nâlar, Acîb Hayâller: Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belagat Terimi Olarak 'Garîb' Sıfatı", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, drl. Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu, 147-165, İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Saraç, M. A. Yekta (2011). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, İstanbul: Gökkuşbe.
- Şemseddin Sami (2007). *Kamus-ı Türki*, Tıpkıbasım, İstanbul: Çağrı.
- (Sadüddin) Teftazani (2019). *el-Mutavvel (Şerhu Telhisi Miftahî'l-Ulum): Belagat İlimleri 1 (Meanî)*, çev. ve haz. Zekerîya Çelik, İstanbul: Litera.
- Tekdemir, Mehmet (2012). *Mehmet Abdurrahman'ın Belagat-ı Osmaniyeye Adh Eseri (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Tünbel, Aydın (2010). *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l-Edep İsimli Eserinin İkinci Kitabı Olan İlmi Meanî'nin Latin Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Uyan, Ömer (2018). "Mihalicî Mustafa Efendi'nin Zübdetü'l-Beyan İsimli Belagat Kitabı (Tahlil-Metin)", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4 (2), 473-522.
- Uyan, Ömer (2021). "Ahmet Cevdet Paşa ve Belagat-ı Osmaniyeye'sinin Bir Müdafaası: Hacı İbrahim Efendi'nin Temyiz-i Talikat'ı (Tahlil-Metin)", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 5 (2), 387-419.
- Yetiş, Kazım (2006). *Belagattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.